

Гл. Станојевић

ЦРНА ГОРА И ЦРНОГОРСКО ПРИМОРЈЕ У ВРИЈЕМЕ МЛЕТАЧКО — ТУРСКОГ РАТА 1499 — 1502. ГОДИНЕ

Пошто о овом проблему у нашој историографији није посебно писано, осим што се Јован Томић у своме раду „Црнојевићи и Црна Гора“ узпредно дотакао неких момената, то сматрам да је потребно обрадити држање Црногораца у овом рату, тим прије што баш у то вријеме Турци успостављају потпуну власт у Црној Гори.

За вријеме млетачко-турског рата (1463—1479), Иван Црнојевић је учествовао на страни Венеције. То је била последња војна и политичка сарадња независне Црне Горе и Венеције. Рат се неуспјешно завршио за Републику и њеног савезника Ивана. У лето 1478. Турци без отпора заузеле Жабљак, Иванову пријестоницу. Идуће године, 25. јануара, Венеција је закључила мир са Турцима под тешким условима.¹ Послије губитка Жабљака и освајања Скадра од стране Турака, Иван Црнојевић је напустио Црну Гору и прешао у Италију.²

Послије Ивановог бјекства, Турци су за кратко вријеме до његовог повратка организовали своју власт у Црној Гори, којом је у име скадарског санџака, управљао турски војвода. И поред закљученог мира између Турске и Венеције, скадарски санџак-бег Скендер наносио је знатну штету Млечанима у околини Котора, Будве, Бара и Улциња. Због ових напада, средином фебруара 1480. Венеција уложи протест преко свога баила у Цариграду, тражећи да се престане с повредама млетачке територије. Поред набрајања штета које је нанео Скендер-бег, млетачка влада, на основу извјештаја которског кнеза, наводи како је „Даут, војвода Црне Горе, напао наш посјед Котор и причинио многе штете, тврдећи да је ово урадио по султановом наређењу.“³

¹ Franz Babinger, *Le vicende veneziane nella lotta contro i Turchi, La civiltà veneziana nel quattrocento*, vol. 3, 1957, s. 70—71.

² Јован Томић, *Црнојевићи и Црна Гора*, Београд, 1901, с. 24.

³ Archivio di Stato di Venezia (— A. S. V.), Senato secreta R. 29 (S— Sen. secr.).

11. фебруара 1480. Код свих датума млетачко рачунање године одмах сам писао по грегоријанском календару. За цио XV и XVI вијек на документима поред датума нема уобичајене скраћенице м. в.

Послије двије године лутања по Италији, Иван Црнојевић се вратио у Црну Гору 1481. и постао турски вазал.⁴ Какве је обавезе Иван имао према Турцима, није нам познато. Као турски вазал Иван је управљао Црном Гором до смрти, 1490, када га је наслиједио његов најстарији син Ђурађ. За вријеме Ђурађа Црнојевића Црна Гора је плаћала данак Турцима.⁵ Није нам познато да ли су Црногорци, поред харача, имали и војну обавезу према Турцима.

На основу мировног уговора између Турске и Венеције, 1481. извршено је разграничење на данашњем Црногорском приморју. Грбаљ и Паштровићи и даље остадоше под млетачком влашћу.⁶ Млечани су полагали право и на Црмницу. Изгледа да су је једно вријеме и држали. Још 1497. Млечани су покретали питање припадности Црмнице код скадарског санџак-бега и намјеравали да питање изнесу на Порту.⁷

Ђурађ Црнојевић као турски вазал управљао је Црном Гором готово до краја 1496. године. У Цариграду нијесу били задовољни Ђурађем и Порта ријешил да га свргне и на његово мјесто постави брата му Стефана. Новембра 1496. из Цариграда је стигао у Црну Гору Стефан Црнојевић, који је сопштио своме брату „у име султана да иде на Порту или у року од три дана да напусти Црну Гору“. Без икаквог противљења, као да је добио премјештај, Ђурађ је одмах напустио Црну Гору и прешао у Венецију.⁸ Послије бјекства Ђурђа Црнојевића, његове земље пописане су као хаса-земље. Ђурђев је тачно закључио да је Црна Гора 1496. престала бити вазална земља.⁹

Децембра исте године Ђурађ је стигао у Венецију. Својом појавом и одјећом изазивао је пажњу Млечана. Сануто каже за њега да је био „необично лијеп и висок човјек, обучен у хаљине извезене златом, на грчки начин“.¹⁰

Одласком Ђурђа Црнојевића из Црне Горе настао је жив дипломатски двобој између Венеције и Порте. Једна држава, макар и вазална, рушила се, и два њена сусједа, Венеција и Турска, настојала су да што више приграбе од те државе. Истина, права Венеције на земље Црнојевића била су врло сумњива.

Одмах по бјекству Ђурђа из Црне Горе Црмничани изјавише спремност да признају власт Венеције. По Сануту, Ђурађ је на силу отео Црмницу од Млечана.¹¹ Одлазак Ђурђа из Црне Горе довео је до подвојености Црногораца на двије струје: млетачку и

⁴ Ј. Томић, н. д., с. 31.

⁵ Исто, с. 100.

⁶ Исто, с. 28.

⁷ Исто, с. 97—98.

⁸ Marino Sanuto, I Diarii, том I, с. 421.

⁹ Бранислав Ђурђев, Турска власт у Црној Гори у XVI и XVII веку, Сарајево, 1953, с. 30.

¹⁰ Sanuto, I Diarii, том I, с. 402.

¹¹ Исто, с. 421.

турску. Поступак Црмничана јасно показује да су били против Стефана Црнојевића и да нијесу хтјели да признају турску власт.

Венеција је била спремна да подржи Ђурђа Црнојевића да се врати у Црну Гору, те одмах предузе дипломатске кораке код Порте. Још више, Млечани су настојали да нешто добију од бивших посједа Црнојевића. Крајем децембра 1496. млетачка влада је одлучила да код скадарског санџак-бега упути Алвиза Сагудина због границе према Бару, односно због Црмнице.¹² Као главни аргуменат Млечани су истицали да се послѣје одласка Ђурђа из Црне Горе становништво Црмнице обратило Венецији као своме господару.¹³

За Млечане је још важније било питање солана у Грбљу које су некада припадале Ђурђу. Венеција је ријешила да поднесе Порти неколико предлога о бившим Црнојевићевим посједима. Алвизе Сагудино, који је већ био изабран да преговара са скадарским санџак-бегом, добио је инструкције да иде у Цариград код султана „да испита да ли се речени Ђурађ Црнојевић може вратити у своју државу“.¹⁴ По другом предлогу, Сагудино је овлашћен да понуди Порти да се Црнојевићеви посједи уступе Венецији под условом да Република плаћа све обавезе које је Ђурађ раније давао, па чак и 1000 дуката годишње више.¹⁵

Турци нијесу хтјели да чују ни за један од ових млетачких предлога, сматрајући да, по праву освојења, све оно што је држао Ђурађ припада султану. Тим прије су Турци истицали право на Грбаљ што су грбаљски главари дошли код Ферис-бега с молбом да их узме у заштиту против Которана.¹⁶

Сиромашно, осионо и претенциозно которско племство у овим критичним данима нанијело је својим ставом доста штете интересима Венеције у овом крају. Два велика села (племена) у Црној Гори пришла су Турцима, „што се догодило нашом кризницом“, како каже Сануто. Представници ових села дошли су у Венецију да моле да се приме у поданство. Како Сињорија није ништа рјешавала, делегати су „отпутовали очајни и радије су се предали Турцима него да Которани с њима лоше поступају“. Которани су захтијевали да се ова села не одвајају од њихова града.¹⁷ Међутим, ова села су радије примила турску власт него да Которани њима управљају.

Кад су се Грбљани добровољно предали Турцима, скадарски санџак-бег Ферис, средином јуна 1497, дошао је у Грбаљ да попише становништво. Ферис-бег се обратио генералном капетану мора са изјавом да је од султана добио солане и Грбаљ и захтијева од њега да му се не прави никаква сметња с млетачке стра-

¹² Исто, с. 421.

¹³ Ј. Томић, н. д., с. 97—98.

¹⁴ Sanuto, I Diarii, том I, с. 402.

¹⁵ Ј. Томић, н. д., с. 100.

¹⁶ Исто, с. 103.

¹⁷ Sanuto, I Diarii, том I, с. 685.

не; у противном то ће сматрати као непријатељски акт. Провидур је одговорио Ферис-бегу „да у земље Црнојевића нијесмо се мијешали, нити ћемо се мијешати“, али истиче да Грбаљ и солане припадају Венецији.¹⁸

Пошто спор око Грбља и солана нијесу могли ријешити погранични турски и млетачки команданти, то је спорно питање изнијето пред одговорнији форум. Средином јула 1497. у Венецију је стигао један турски изасланик са задатком да пред млетачку владу постави питање Грбља и солана. Савјет десеторице је ријешити да се у Цариград поново упутити Алвизе Сагудино, као човјек који је имао много искуства у дипломатским сусретима с Турцима.

Дужност Сагудино није била нимало лака. Он је имао задатак да увјери Порту да Грбаљ, солане и дацију препусти Венецији „иако их је држао Ђурђе Црнојевић“, али од старине су били под управом Котора.¹⁹ Као што видимо, Млечани се не позивају на право посједа над Грбљем, него на једну устаљену праксу, што је било сасвим безначајно за циљ који су хтјели постићи.

Сагудино се вратио из Цариграда без икаквог успјеха. Паша му је готово пријетећи казао: „Немој мислити, ко год се преда моме господару, да га неће радо примити. Пошто су се Грбљани добровољно предали, мој господар их неће никада напустити“.²⁰

Тако је пропао сваки млетачки покушај да се на који било начин докопају Грбља и солана. Они су се залагали за једну ствар која је унапријед била осуђена на неуспјех. То само показује колики је значај Венеција придавала Грбљу и соланам. Турци су већ идуће године почели да експлоатишу солане у Грбљу. Октобра 1498. дошао је субаша Црне Горе у Грбаљ са 300 људи ради чишћења солана.²¹

Од одласка Ђурђа Црнојевића до краја 1498, дакле тачно за двије године, Црна Гора је била под надзором ошкарског санџак-бега, којом је у његово име управљао субаша. Крајем 1498. године Ферис-бег је добио на управу Црну Гору.²² Тако је тихо и нечујно престао и посљедњи траг слободе Црне Горе.

Јован Томић у своме раду „Црнојевићи и Црна Гора“, на основу Валентинелијевог скраћеног издања Санута, написао је да је Ферис-бег Црну Гору добио на управу почетком 1499. Та Томићева грешка понављала се у свим историјама о Црној Гори. Заблуда је настала отуда што је вијест у којој је ријеч о прикључењу Црне Горе скадарском санџакату примљена у Венецији заиста у јануару 1499. Међутим, вијест је упућена из Цариграда 20. новембра 1498. Према томе, Ферис-бег је добио на управу Црну Гору најкасније почетком новембра 1498. године. Дакле, датум

¹⁸ Исто, с. 679.

¹⁹ Исто, с. 702.

²⁰ Исто, с. 823.

²¹ Sanuto, I Diarii, том II, с. 136.

²² Исто, с. 372.

када је Црна Гора прикључена скадарском санџакату мора се по-мјерити од 1499. на 1498. годину.

Идуће године избио је рат између Турске и Венеције, што је довело до нове политичке ситуације на Црногорском приморју. Порта је хтјела рат и Република га није могла избјећи. Сви млетачки градови на Црногорском приморју (Котор, Будва, Бар и Улцињ) били су слабо утврђени, без довољно војске, новца, муниције и остале ратне опреме. Од свих ових градова Котор је увијек имао највећи значај за Венецију. Зато је Република у току овога рата посвећивала особиту пажњу Котору, много више него осталим градовима на Црногорском приморју.

Иако се у Венецији прије почетка рата знало за турске поморске и копнене војне припреме, Република је, поред свих предузетих мјера, дочекала рат неспремна, с мало војске и без довољног броја ратних поморских јединица. Већ крајем марта 1499. Сенат је одлучио да се повећа флота што већим бројем бродова.²³ Са свих страна стизале су у Венецију узнемишавајуће вијести о турским припремама и намјерама, па и са Црногорског приморја. Средином маја 1499. Савјет десеторице је одлучио да се у Котор, поред већ упућених 200 пјешака, пошље још толико „са највећом могућом брзином“ и два бомбардијера.²⁴

За осатале градове: Будву, Бар и Улцињ, Венеција није тренутно урадила ништа. У најтежем положају налазио се Бар. У граду уопште није било муниције. Барани се обратише за помоћ Улцињанима, али ни ови нијесу били у много повољнијем положају.²⁵ Которски провидур није имао новаца да исплати најамнике, па и сам није примио плату. Град је био слабо утврђен. Жене и грађани помагали су на подизању утврђења.²⁶

Да би се помогло бар Котору, Савјет је почетком јула 1499. одлучио да се у граду упути 1000 стара жита за војску и народ и 500 дуката за наоружање једне фусте и других бродова. Уколико ректору Котора не би био потребан новац за ове сврхе, треба да га преда генералном провидуру мора. Истога дана ријешено је да се у Улцињ упути 50 пјешака са потребном количином муниције.²⁷

Иако ратна непријатељства између Турске и Венеције нијесу још била почела, у Венецији је крајем јуна 1499. заведен ванредни порез за рат против Турака.²⁸ Инциденти између Турске и Венеције ређали су се на копну и на мору. У августу 1499. дошло је до сукоба између турске и млетачке флоте близу Модона.²⁹ И

²³ A. S. V. Sen. secr. R. 37, 26. марта 1499.

²⁴ Исто, Die 22. maj 1499.

²⁵ Sanuto, I Diarii том II, с. 920.

²⁶ Исто, с. 943—944.

²⁷ A. S. V. Sen. secr. R. 37, 8. јула 1499.

²⁸ Cronologia veneziana. La civiltà veneziana, vol. 3 1957, s. 241.

²⁹ S. Romanin, Storia documentata di Venezia, том V, Venezia, 1856, s. 138—139.

поред отворене турске агресије, Венеција је још гајила наду да се рат може избјећи. Средином октобра Млечани су почели да преговарају с Турцима преко надбискупа Лепанта. Десет дана касније у Цариград је упућен Алвизе Моментти са задатком да преговара о очувању мира.³⁰ Овај посљедњи млетачки покушај да се спасе мир био је у ствари велико понижење Републике.

Када је рат већ постао неизбјежан, Млечани су настојали да привуку на своју страну погранично становништво под турском влашћу, према Далмацији и Боки Которској. То је била прва борбена и политичка сарадња наших народа са Венецијом последице губитка независности. Република није показала много умјешности, нити је имала довољно снаге да наше народе у пограничним крајевима увуче у активнију борбу против Турака.

На дизању Црногораца против Турака радило се у Црној Гори и Венецији. Послије бјекства из Црне Горе, Ђурађ је дошао у Млетке, гдје је примљен у војну службу са својих 60 коњаника и упућен у Равену. Господар, макар и вазалне Црне Горе, постао је млетачки кондотјер. Очито, ово је било понижење за Ђурђа. Ускоро, Ђурађ је ухапшен. Млечани, незадовољни његовим поступцима или сумњајући у његове везе с Турцима, а можда и из обазривости према султану, ухапсише Ђурђа почетком јула 1497. године.³¹ Послије неуспјелог бјекства из затвора, Ђурађ је ослобођен, али је морао остати у Венецији.

Послије тога лошег искуства Ђурађ је смишљено и лукаво радио да се докопа Црне Горе. Та мисао га је нагрисала од првог дана доласка у Венецију. Али прилика му се указала тек када је почео млетачко-турски рат. Још крајем јуна 1499. Ђурађ се понудио млетачкој влади да отпугује у Котор и дигне Црногорце на устанак. Млетачке одговорне личности у Котору сматрале су да би било добро да Ђурађ дође у Котор и у том смислу су интервенисали у Венецији.³²

У Црној Гори и Грбљу народ се није лако мирио са губитком слободе. Успомена на независност била је сувише свјежа да би се могла тако брзо заборавити. Та успомена и свијест испуњавале су људе надом да још није све изгубљено и да се у срећном тренутку могу отргнути испод турске власти. Када је дошло до млетачко-турске затегнутости, Црногорци и Грбљани показаше спремност да промијене господара. У јулу 1499. Грбљани и Црногорци саопштише которском провидуру да су ријешили да се ставе под млетачку заштиту и затражише од Венеције да упути једног старјешину и муницију да би се могли одржати против Турака.³³ Которани од свег срца подржаше захтјев Црногораца и Грбљана. Крајем јула 1499. у Венецију дођоше представници Котора с молбом да Сињорија прихвати Црну Гору и Грбаль. Ко-

³⁰ Cronologia veneziana, с. 241.

³¹ Ј. Томић, н. д., с. 166—169.

³² Sanuto, I Diarii, том II, с. 875, 900.

³³ Исто, с. 920.

торани су истицали да Црна Гора има 6000 бораца, што је било претјеривање.³⁴ Потребно је нагласити чињеницу да су Црногорци и Грбљани посебно, свако за себе, тражили млетачку заштиту.³⁵

Представници Грбља и Црне Горе још неколико пута су долазили у Котор, упорно тражећи да Венеција што прије донесе одлуку о њиховој молби. Изгледа да су Турци нешто наслутили о црногорско-млетачким односима. Војвода Црне Горе радио је да закрви Црногорце са Млечанима. Када су неки Његуши напали и опљачкали једну кућу у близини Котора, Црногорци су се извињавали да су то урадили по наређењу Турског војводе.³⁶

На оволико наваљивање Црногораца и Грбљана, млетачка влада, крајем августа, ријешила је да их прими под своју заштиту. У упутству ректору Котора каже се: „Из Ваших писама примљених прије више дана разумјели смо понуду коју Вам чине они из Црне Горе и они из Грбља, да хоће да дођу под власт Серенисима“. Због значаја Црне Горе Савјет је наредио ректору Котора „да речене из Црне Горе и Грбља треба да примите за добре поданике, којима ћете дати поштене и погодне услове, за које сматрате да су потребни“.³⁷ Мало касније Грбљани и Црногорци тражили су од Млечана да упуте једног провидура и кнеза Ђурађ Црнојевића да управљају Црном Гором и Грбљем.³⁸

Пошто не знамо под којим условима су Црна Гора и Грбљ прихватили млетачку власт, с разлогом се може претпоставити да им је Венеција додијелила неке привилегије сличне паштровским повластицама. Из посљедњег захтјева Црногораца и Грбљана јасно се види како су они схватили прихватање млетачке власти. Поред млетачког провидура Црном Гором и Грбљем би управљао Ђурађ Црнојевић, што практично значи вазални однос, сличан ономе који је Црна Гора имала прије 1496. године. Прихватање млетачке власти од стране Црногораца и Грбљана остало је мртво слово на хартији. Млечани су једва имали снага да сачувају своје градове на Црногорском приморју, иако Турци у току овога рата нијесу озбиљно угрозили ниједан од њих. Нарочито је Улцињ био у тешком положају. Када је почео рат, готово све становништво из околине града, око 700 лица, склонило се у Улцињ.³⁹

Захтјев Црногораца и Грбљана да се у Црну Гору упуте Ђурађ Црнојевић Млечани су примили с неповјерењем. У Венецији се наслућивало, а можда и поуздано знало, да Ђурађ преко својих људи одржава везе са скадарским санџак-бегом.⁴⁰ Када је августа 1499. у Венецији дошао Никола Драго, которски племић и

³⁴ Исто, с. 969.

³⁵ Исто, с. 972, 1278.

³⁶ Исто, с. 1143.

³⁷ A. S. V. Sen. secr. R. 37, 28. августа 1499.

³⁸ Sanuto, I Diarii, том III, с. 48—49.

³⁹ Sanuto, I Diarii, том II, с. 1278.

⁴⁰ Ј. Томић, н. д., с. 123.

рођак Ђурђа Црнојевића, у повратку, по наређењу Савјета десеторице, Драго је био враћен из Задра у Венецију, с мотивацијом да не направи неку непожељну ствар.⁴¹

Млетачка влада оглушила се о све Ђурђево молбе да се врати у Црну Гору. Када је почетком септембра Ђураћ дошао у Савјет да тражи помоћ, дужд му је подругливо и пријетећи рекао: „Кнеже Ђурђе, добро ти је и не тражи зло“.⁴² Овим ријечима Ђурђу је јасно стављено до знања да се о његовом закулисном раду доста зна. То је за Ђурђа био знак да мора што прије да се склони са млетачке територије.

На основу доступне грађе тешко је утврдити зашто се Ђураћ из Венеције повезује с Турцима, млетачким непријатељима. Слабо прихваћен у Венецији, хапшен и малтретиран, принуђен да обија прагове разних млетачких установа и проси милостињу да би своју бројну породицу одржао у животу, Ђураћ је морао доживјети тешку унутрашњу кризу. Тај положај је за њега био колико неподношљив толико и нечастан. Зато он врло брзо насједа турском мамцу. Скадарски санџак-бег Ферис, преко разних личности, вјешто утиче на Ђурђа разним обећањима. Непотребан Венецији, Ђураћ је вјеровао да ће га Турци примити под истим условима као и раније. Он је већ себе видио као господара вазалне Црне Горе.

Да је Ђураћ заиста шуровао са Ферис-бегом, о томе има јасних доказа. Почетком октобра 1499. у Котору је ухапшен Радич Мудреша, Ђурђев повјереник и посредник између њега и скадарског санџак-бега. По наређењу Вијећа десеторице, которски првидур имао је да Мудрешу упути у Венецију.⁴³

Када се ово у Котору збило, Ђураћ је био ван домашаја млетачких власти. Налазио се у Милану код свог ујака Константина Аријанита, одакле је својој жени у Венецији упутио једно опроштајно писмо. То писмо је испуњено бригом и болом човјека који је свјестан да своје најдраже неће никада више видјети и који, истовремено, сваком ријечју прикрива своје најскривеније жеље и планове.⁴⁴

И доиста, Ђураћ неће никад више видјети своју породицу, Он је био чврсто ријешен да се врати у Црну Гору, па ма шта га снашло. То је био корак очајника који тешко контролише своје поступке. То је био пут у неизвјесност. Ђураћ је прешао из Милана у Монферато, а одатле, „преобучен у фратра“, стигао је у Анкону. Ту се укрцао на неки брод и средином јануара 1500. искрцао се у луци Траште, одакле је прешао у Црну Гору. Не губећи много времена, Ђураћ је пошао на подворење скадарском санџак-бегу Ферису, који га је с пажњом примио. Из Скадра

⁴¹ Исто, с. 122.

⁴² Sanuto, I Diarii, том II, с. 1259.

⁴³ Ј. Томић, н. д., с. 124—125.

⁴⁴ Исто, с. 128—129.

Ђурађ се обратио султану, увјерен да ће стећи његову милост и поново постати вазал Црне Горе.⁴⁵

Повратак Ђурђа у Црну Гору био је тежак удар за млетачке интересе у овом крају. Зато Млечани покушаше да преко Баранина Антонија де Пасквалига утичу на Ђурђа и привуку га на своју страну, обећавајући њему и његовој породици пуну милост Венеције.⁴⁶ Пасквалиго није ни могао интервенисати код Ђурђа, јер он је већ 17. марта 1500. стигао у Цариград. Према Сануту, султан га је примио, и када је Ђурађ од моћног падишаха затражио своју државу, одговорио му је: „Прво, овдје доведи твоју жену и дјецу“. Султан се смиловао и дао Ђурђу један тимар у Анадолији.⁴⁷ Ђурађ је добио оно што је најмање очекивао. То је био тужан и болан крај једног човека који је годинама правно разне планове и у једном тренутку све се покидало као паучина.

Овакав нестанак Ђурђа Црнојевића са историјске позорнице могао је само негативно утицати на држање Црногораца, који су толике наде полагали у њега. Ђурађ је сигурно упознао Турке са млетачко-црногорским дослухом и сарадњом. Ако је што Турцима до тада било непознато, Ђурађ, који је био упућен у развој млетачко-црногорских односа у овом рату, открио им је и посљедњу тајну.

Послије одласка Ђурђа у Цариград, везе између Црногораца и Млечана за извјесно вријеме престају. Турци постепено притежу Црногорце и за кратко вријеме одвајају их од Млечана. Сада су Турци почели да раде на придобијању млетачких поданика. Крајем јуна 1500. паштровски збор примио је једно писмо од „санџака Црне Горе“ (*dil sanchaco di Montenegro*) којим обећава Паштровићима велике ствари ако се предаду Турцима.⁴⁸ Овај позив Паштровићима није остао без одзива. Ускоро Паштровићи упутише једног попа „санџак-бегу“ Балију, да с њим направи уговор о предаји Турцима.⁴⁹ Тако се Паштровићи одметнуше од Млечана.

Када се у Венецији сазнало да Паштровићи преговарају с Турцима о предаји, Савјет је одмах предузео кораке да спријечи одвајање Паштровића. Почетком јула 1500. млетачка влада је потврдила паштровске привилегије и наредила да се као помоћ Паштровићима упути по двије стотине стара пшенице и проса. Такође је и Перашганима додијељена помоћ по сто стара жита и проса.⁵⁰ Овај потез Венеције да отргне Паштровиће од Турака до-

⁴⁵ Sanuto, I Diarii, том III, с. 134, 165, 189.

⁴⁶ A. S. V. Consiglio dei Dieci, misti f. 28, 29. фебруара 1500.

⁴⁷ Sanuto, I Diarii, том III, с. 325.

⁴⁸ Исто, с. 406. По овој Санутовој биљешци испада да је Црна Гора 1500. године била посебни санџакат, што није тачно. Посриједи је грешка. Бали није био санџак-бег, него војвода или субаша Црне Горе, што се види из других докумената.

⁴⁹ Исто, с. 494.

⁵⁰ A. S. V. Senato Mar (— S. Mar) R. 15 7. јула 1500.

шао је касно. Паштровски збор је већ био одлучио да се придружи Турцима.

Када су Турци смирили Црногорце и придобили Паштровиће, ријешилише да изведу неку већу војну акцију против Млечана. Једанаестог јула 1500. Бали војвода, „субаша Црне Горе“ и свих земаља господина Ђурђа, са око 1600 коњаника и пјешака, нападе околину Бара. У акцији, поред Турака, узели су учешћа селјаци из: Црне Горе, Црмнице, једног дијела Зете и Паштровића.

Око 500 Барана дочекаше нападаче и тешко их поразише. На бојном пољу Турци, Црногорци и остали оставише 180 мртвих. Црногорци који су касније долазили у Бар на пијаци причали су да је из Црне Горе погинуло 250 људи, осим рањених. У борби је заробљено пет Паштровића. Млечани их постријељаше као издајнике.⁵¹ Ово је била највећа војна акција коју су Турци извели у току овога рата на Црногорском приморју.

Изгледа да је овај млетачко-турски рат имао извјесног одјека и међу неким херцеговачким племенима. Према Сануту, у љето 1500, у Дробњацима, који су бројали 1500 кућа, Радошин Јуначин, „главар хришћанске странке“, убио је турског војводу, отео му коња и имовину.⁵²

Послије неуспјелог напада на Бар Турци су планирали да изведу неку већу војну акцију у Боки. Скадарски санџак-бег Ферис је наредио Црногорцима да очисте путеве према Боки да би могао довући артиљерију и смјестити се на Вериге. На ову заповијест „они из Црне Горе треба да сазову њихов збор, то јест да се посавјетују шта треба да учине“.⁵³

Млечани су с пажњом пратили турске припреме против Котора и вјеровали да Турци заиста могу напасти град. Опасност од турског напада је трајала све до краја године. Средином новембра 1500. Савјет је наредио генералном капетану мора да врати у Боку 60—70 страдиота за одбрану Котора. У исто вријеме влада је одлучила да се ректору Котора упути 400 дуката за утврђивање града и наоружање фуста.⁵⁴ И поред турских пријетњи и неких припрема, млетачка територија у Боки остала је поштеђена од напада.

Идуће године обнавља се млетачко-црногорска сарадња. Под притиском Турака, Црногорци, само за извјесно вријеме, прекидају с Млечанима, да би одмах чим им се пружи прилика обновили везе с Венецијом, тражећи помоћ и заштиту Сињорије. У прољеће 1501. морало је бити више додира између црногорских глаvara и млетачких представника у Боки. Крајем априла 1501. четири човјека из Црне Горе дошла су код генералног команданта мора. Црногорски представници „обећаше да ће бити против не-

⁵¹ Sanuto, I Diarii, том III, с. 491—492.

⁵² Исто, с. 490.

⁵³ Исто, с. 1057. Вијест је из средине октобра 1500.

⁵⁴ A. S. V. Sen. secr. R. 38, 16. новембра 1500.

пријатеља са 4000 људи и генерал упуту (у Венецију) писмо које је добио од главара Црне Горе на словенском језику“.⁵⁵

Послије овог личног додира црногорских главара с једним високим млетачким представником, Црногорци одлучише да упуте у Венецију два делегата, с писмом у име народа Црне Горе. Шта је писмо садржавало, то се поуздано не може знати, али сигурно је то морала бити молба Црногораца да их Венеција прими у поданство. Ту су били изложени и услови примања млетачке власти.

О молби Црногораца Савјет је вијећао маја 1501. године. На основу одлуке млетачке владе можемо углавном утврдити шта су Црногорци тражили од Венеције. У документу стоји како су дошла два изасланика из Црне Горе са захтјевом да Венеција прими Црногорце у поданство. Црногорци „траже за свога господара господина Саламона, сина господина Ђурђа Црнојевића, и мајку реченог Саламона, и заједно с њим господина Николу Мема, нашега подеста у Будви, за провидура у реченом мјесту Црна Гора“. Осим тога, Црногорци су тражили да им Сињорија за одбрану Црне Горе упуту 300 пјешака и 100 страдиота.

Венеција је прихватила Црну Гору у поданство. Савјет је ријешо да се у Црну Гору упуту 200 пјешака и 50 страдиота за одбрану земље. Што се тиче захтјева да се у Црну Гору упуту Саламон Црнојевић с мајком, Савјет је одложио рјешење по овом тражењу.⁵⁶

⁵⁵ Sanuto, I Diarii, том IV, с. 18.

⁵⁶ A. S. V. Sen. secr. R. 38, 21. маја 1501.

Пошто је овај документ врло важан, то га доносимо у цјелини.

Sono stati a la presentia nostra do nuntij de li homeni de Monte Negro cum lettera de quella comunità et ne hano facto intender loro per el bon animo et disposition che hanno verso Signoria nostra volerse partir dalla obediaentia del Turco et venir a la devotion de stato nostro, domandando, per suo signor el signor Salamon fiol del signor Zorzi Cernovichie e la madre del dicto Salamon et insieme cum lui ser Nicolo Memo podesta nostro di Budoa per proveditor in dicto loco de Monte Negro.

Pretera domandano, per securtà sua fin 300 fanti e 100 stratoti et perchè per relation fatta a la Signoria nostra e per lettere del podesta nostro de Budoa se ha che quondam dicta Montagna Negra fusse a la devotion de la Signoria nostra, seria gran securtà de Catharo, Budoa, Antivari et Dolcigno et grande utilità a la Signoria nostra.

L'andera parte che in bona gratia li dicti comunità et homeni de Monte Negro siano tolti a la devotion et gratia de la Signoria nostra et abraçati per fidelissimi nostri. Et perchè in le altre loro petition si die proveder cum ogni maturità et prudentia et pariter darli cor et animo a demonstrarse contro Turchi come nemici loro, secondo che ne hano promesso, ex nunc sin preso che al rector et provedador nostro de Catharo, come vicino a dicto Monte Negro per miglia 5, siano mandati fanti fin fanti 200, et stratoti 50 de quelli parera al Collegio nostro, quali da poi che dicti da Monte Negro farano caçati Turchi de dicto loco habino ad esser in sdour (?) et securtà de quelli fedelissimi nostri, et sia commessa la execution de questa materia a dicto rector nostro de Catharo.

Quanto veramente specta al fiol del dicto signor Zorzi et la madre cum el proveditor che domandano seguito qualche successo in questa cossa se habi poi a vegnir in questo Consejo per quelle provision parerano expediente a la materia soprasta.

De parte 193; De non 8; Non sinceri 1.

Као што видимо, Млечани су били неповјерљиви према потомству Бурђа Црнојевића и прећутно су одбили да у Црну Гору упуте једног Црнојевића. Да ли је одлука млетачке владе о примању Црногораца у поданство практично спроведена у живот, о томе немамо никаквих података. Сам докуменат о прихватању Црногораца има за нас посебан значај. Ово је један од најзначајнијих докумената за историју Црне Горе почетком XVI вијека. Он јасно и недвосмислено показује колико је био јак дах црногорске независности.

Истина, потребно је одмах напоменути да се овдје не ради о административној турској области Црна гора, која је описана у турском дефтеру из 1521. године,⁵⁷ или касније код Маријана Болице. Из овога и из других млетачких докумената јасно се види да се у ово доба под Црном Гором подразумијева један дио Старе Црне Горе и то по својој прилици само катунска нахија или са дијеловима ријечке и љешанске нахије. То је народни назив за сјеверозападни дио Старе Црне Горе (катунска, ријечка, црмничка и љешанска нахија) према Боки Которској. У овом периоду, на прелазу из XV у XVI вијек, у народу се тачно сачувала представа да је Црна Гора један дио негдашње Зете. Географски појам Црна Гора који је обухватио само један дио Старе Црне Горе постепено се ширио док се није поистовјетио с њом. Још почетком XVII вијека има помена да се под Црном Гором подразумијева само катунска нахија.⁵⁸

Сматрам да је ово питање што се почетком XVI вијека у народу подразумијевало под Црном Гором од великог значаја за историју Старе Црне Горе уопште, а посебно о црногорској традицији.

До краја 1501. године о Црној Гори нијесам нашао више података, тако да не знамо шта је даље било са Црном Гором и како су се развијали млетачко-црногорски односи. Уосталом, има врло мало података о Котору и осталим млетачким градовима на Црногорском приморју. Крајем јуна 1501. Савјет је одлучио да се у Улцињ упути 1000 стари жита и смјести у магацине. Жито је било намијењено за продају становништву града. У околини Улциња било је мањих сукоба са Турцима. У овим борбама истакао се Зване Крута који је запалио мост у близини Скадра⁵⁹ Мало касније млетачка влада је одобрила 1200 дуката за утврђивање Будве. Новац се могао трошити искључиво за намијењену сврху.⁶⁰

У току 1502. године није било никаквих војних акција на Црногорском приморју, нити у млетачким изворима има помена о Црној Гори. Венеција је у току ове године посветила пажњу снабдијевању и утврђивању својих градова на Црногорском при-

⁵⁷ Б. Бурђев, н. д., с. 58.

⁵⁸ Г. Станојевић, Из историје Црне Горе у XVI и XVII вијеку, I, Записи, књ. XV, св. 2, Титоград, 1959, с. 353.

⁵⁹ A. S. V. Mar. R 15, 26. јуна 1501.

⁶⁰ Исто, 30. августа 1501.

морју. Почетком марта 1502. Савјет је ријешило да се у Котор упути 300 пјешака, три стотине дуката за наоружање фушта и брегатина, 50 стара бешкота и 1000 стара проса. Осим тога одлучено је да се у Котор упути разна ратна опрема.⁶¹ Такође је Савјет ријешило да се у Бар упути 1000 стара проса и 400 стара жита. Пошто су делегати Барана неколико пута долазили у Венецију да траже помоћ за свој град, то је млетачка влада одобрила ванредну помоћ Баранима од 300 стари бешкота и 200 стара проса.⁶²

Пошто су Млечани Котору придавали изузетан значај, то је Савјет, почетком априла 1502. донио неколико одлука о упућивању разне ратне опреме и материјала за подизање утврђења у Котору према мору и копну, претјерано истичући да се град „с разлогом може назвати срце цијеле Италије“.⁶³ Ако Котор није био срце Италије, заиста је био срце млетачких посједа на Црногорском приморју у ово доба.

Мало касније Савјет је одобрио помоћ Бару и Будви. У Бар је упућено 25 страдиота, 150 дуката за утврђивање свете Марије Ратачке и 400 стара пшенице и проса.⁶⁴ Савјет је такође ријешило да се у Будву упути 15 страдиота, разна ратна опрема и 400 стара пшенице.⁶⁵

И поред помоћи Бару, град се налазио у тешком положају због велике оскудице у намирницама. Зато Барани у јесен 1503. упутише једну делегацију у Венецију да изложи тешко стање у којем се налази њихов град и издјејствује помоћ Сињорије. Представници Барана изложише своје захтјеве у пет тачака, од којих су важне прве три. Првом тачком излаже се тешко стање града у погледу снабдијевања житом. Због неродне године Бар је остао без намирница. Да би снабдјели град житом, Барани упутише неколико бродова у Апулију, али се они отуда вратише празни. Драгоцјене хране није се могло наћи тамо. У овако критичној ситуацији за Бар, Савјет је одобрио да се Баранима, мјесто соли коју су редовно добијали од Венеције, упути одговарајућа количина жита. Када су Барани у одређеном пристаништу натоварили брод. Улцињани, по наређењу свога кнеза, нападоше брод с товаром и одвезоше га у Улцињ. Приликом хватања брода Улцињани убише двојицу а шесторицу Барана ранише. На ову молбу Барана Савјет није могао ништа друго одговорити осим да ће испитати случај.

Даље, Барани моле да се у њихов град упути довољна колична пшенице и проса, што ће се становништву продавати по одређеној цијени као државно власништво. Овај захтјев је усвојен. Трећом тачком Барани траже да се у Бар упути довољан број страдиота за одбрану града и заштиту околине, како би народ

⁶¹ Исто, 11. марта 1502.

⁶² Исто, 16. марта 1502.

⁶³ A. S. V. Sen. secr., R. 39, 2. априла 1502.

⁶⁴ A. S. V. S. Mar., R. 15, 26. априла 1502.

⁶⁵ Исто, 28. априла 1502.

могао обрађивати своју земљу. И овај захтјев је усвојен. Још Барани моле да им се упути прах и звоно и додигли помоћ бомбардијерима, који се налазе у правој биједи.

Практично, ратне операције на Црногорском приморју биле су одавно завршене, иако је увијек постојала опасност од неког турског напада. Средином децембра 1502. Млечани су разнагли да је босански санџак-бег дошао у Херцег-Нови с намјером да подигне два утврђења на Веригама.⁶⁶ У исто вријеме војвода Црне Горе с великим бројем људи упутио се према Будви и Паштровићима.⁶⁷ Ово је било баш у вријеме када је постигнут мир између Турске и Венеције.

Венеција, потпуно немоћна, још у марту 1500. покушала је да се мири са Турском, али без успјеха. Тада је Република настојала да увуче и остале хришћанске државе у рат против Турака, али у савез су ушли само: Венеција, папа и утарски краљ.⁶⁸ Ово је био сувише слаб савез да би одолио моћној турској царици. Венеција је прва напустила Савез, потпуно поражена. Порта је диктирала мир Венецији. Султан је ратификовао мир 14. децембра 1502. а млетачка влада 21. маја 1503. У овом рату Венеција је изгубила Лепант, Модон, Корон и Наварин.⁶⁹

Мировним уговором било је предвиђено да се изврши разграничење између Турске и Венеције на свим граничним секторима. Султан Бајазит II, средином децембра 1502, извијестио је Венецију да ће земља Црнојевића остати султану који ју је освојио. Разграничење на Црногорском приморју извршиће једна мјешовита млетачко-турска комисија.⁷⁰

За нас је од особитог интереса питање разграничења између Турске и Венеције на данашњем Црногорском приморју. Чим је рат завршен, Венеција је настојала да ничим не изазива Турке. Крајем јануара 1503. Савјет је обавијестио генералног капетана мора о прекиду непријатељстава и наредио му да извијести све пограничне млетачке заповједнике да не узнемиравају турске поданике.⁷¹

Међутим, погранични Турци нијесу поштовали мир и чешће су заједно са Црногорцима наносили штете млетачким поданицима. Скадарски санџак-бег полагао је право на нека села под млетачком влашћу и постављао на управу своје људе у Мајинама и Поборима.⁷² То је било млетачко схватање да та села припадају њима.

⁶⁶ Исто, 16. децембра 1502.

⁶⁷ Sanuto, I Diarii, том IV, с. 615.

⁶⁸ I libri commemoriali della Republica di Venezia, Venezia, 1904, s. 46—47.

⁶⁹ Heinrich Kretschmayr, Geschichte von Venedig, I Band, Gotha, 1920, s. 415.

⁷⁰ I libri commemoriali, s. 71.

⁷¹ A. S. V. Sen. secr. R. 39, 27. јануара 1503.

⁷² Sanuto, I Diarii, том IV, с. 855.

Због турских напада которски провидур упутио је скадарском санџак-бегу Ферису четири изасланика са писменим захтјевом да се престане са повредама млетачке територије. Ферис-бег је одговорио почетком фебруара 1503. и обећао да убудуће ни Турци ни Црногорци неће нападати млетачку територију нити наносити икакву штету млетачким поданицима.⁷³

Рад на разграничењу између Турске и Венеције почео је тек у јесен 1503. Средином јула исте године Савјет је изабрао Алвиза Сагудина за главног комесара за разграничење у Прчкој и на Црногорском приморју. Венеција је стала на становиште да Грбаљ припада њој. У инструкцијама Сагудину каже се: „И зато се може догодити да речени емин покуша да (Грбаљ) стави под власт господина султана. Бранићеш разлоге наше. Кажи да речено мјесто од старине припада Сињорији“. Уколико се Турци буду противили, стоји даље у упутству, да им на лијеп начин каже да се о Грбљу не може дискутовати.⁷⁴

Венеција је у почетку заузимала одлучан став да Грбаљ, који је због солана имао велики значај за Котор и остале млетачке градове на Црногорском приморју, припада њој. Млетачки аргументи да Грбаљ од старина припада Републици били су неубједљиви. Турска је по праву освојења полагала своје право на Грбаљ, што је било одлучујуће за питање разграничења. Млечани су оваквим ставом наметнули Турцима спорност Грбља, али нијесу могли оспорити њихова стварна права над њим.

Када је требало да се изврши разграничење на млетачко-турској граници на Црногорском приморју, Венеција је одредила Закарија ди Фрескија као посебног комесара за разграничење на том сектору. Средином септембра 1503. Савјет је дао опширне инструкције Закарију прије његовог одласка у Котор. Млечани су брижљиво прикупили сва стара документа о граници на Црногорском приморју. Комесару је наређено да, поред писаних докумената, на лицу мјеста прикупи информације о млетачко-турској граници на овом сектору. Турци су одредили скадарског санџак-бегу за разграничење на Црногорском приморју.

И овај пут Савјет је наложио своме комесару за разграничење да одлучно брани права Венеције на Грбаљ. У упутству се наводи: „Што се тиче Грбља, кажемо он је без сумње наш и тако поновите, јер може се догодити да речени санџак-бег покуша да га потчини под власт господина султана“. И овај пут Млечани истичу исти аргуменат да је Грбаљ од старине припадао њима. У Венецији се знало да су се Грбљани добровољно предали Турцима, и да су то урадили да не би остали под управом которског племства. Зато се у инструкцији комесару Закарију истиче — уколико би Грбљани из непријатељства према Которанима интер-

⁷³ A. S. V. Sen. secr. R. 39, 30. јануара 1503; Sanuto, I Diani, том IV, с. 798.

⁷⁴ A. S. V. Sen. secr. R. 39, 12 јула 1503.

венисали код турског комесара Ферис-бега да остану под турском влашћу — да употребе сва добра средства да измири Грбљане са Которанима, „обећавајући им (Грбљанима) оно што ти се чини прикладно да би се задовољили да остану под нашом Сињоријом. Треба још да им обећаш да ће добити старе услове (привилегије) које су имали од старина“.

Што се тиче разграничења у околини Будве, Бара и Улциња, Савјет је наредио комесару Закарију да се информише о граници код мјесних млетачких власти. Ту није било већих неслагања између Турака и Млечана, изузев у околини Бара, „због старих спорова који су увијек били на оној граници“. Много више је било сукоба међу самим млетачким комунама на Црногорском приморју око територијалне надлежности. Зато је комесару наређено да изврши разграничење међу тим комунама и да о томе састави писмени акт.

Још је Закарију било наређено да извиди спор због турског емина испред Котора. Млечани су и раније протестовали против турске праксе да испред овог града држе свога цариника. Комесар Закарије је упознат са резултатом рада на разграничењу млетачког опуномоћеника у Цариграду.⁷⁵

Турци од самог почетка рада на разграничењу на Црногорском приморју нијесу хтјели ни да чују за млетачки захтјев о Грбљу, сматрајући га својом територијом. Средином октобра 1503. у Грбаљ је дошао због солана Ферис-бег са 300—400 коњаника. Овај пут скадарски санџак-бег је захтијевао од которског провидура да не прима побуњенике, турске поданике.⁷⁶ То значи да је у Грбљу било људи који су били против турске власти. Тих истих дана у Грбаљ је дошао Касан војвода да покупи харач. Которски провидур искористи прилику да војводи упуту једног човјека с понудом да Которани узму у закуп Грбаљ за 1000 дуката годишње. Војвода је само одговорио да су у вријеме Црнојевића приходи од солана износили 2000 дуката годишње.⁷⁷

Грбаљ са соланама имао је велики значај за Млечане, зато су се они толико упињали да добију Грбаљ. Без солана, Котор се налазио у тешком положају. Которани су морали да набављају со са Крфа⁷⁸ Турци су љубоморно гледали на сваки комадић своје земље и нијесу дозвољавали Млечанима да ни за стопу пређу преко њихове границе. Почетком новембра 1503. војвода Црне Горе упутио је једног свог субашу са неколико Турака у Грбаљ с наређењем да се забрани Которанима да обрађују земљу на Тротици.⁷⁹

Кад су у Венецији схватили да се не могу докопати Грбља истицањем неких старих права над њим, Млечани потпуно мије-

⁷⁵ Исто, 11. септембра 1503.

⁷⁶ Sanuto, I Diarii, том V, с. 273—274.

⁷⁷ Исто, с. 274.

⁷⁸ Исто, с. 337, 338.

⁷⁹ Исто, с. 439.

њају став. Почетком новембра 1503. Савјет је упутио нове инструкције своме опуномоћенику код скадарског санџак-бега, Закарију да Фрески. Из инструкција се јасно види да Млечани не полажу више никакво право на Грбаљ. Комесару Закарију се налаже да Ферис-бегу понуди 1000 дуката годишње за солане и дацију испред Котора, што ће Венеција исплаћивати сваке године у марту или априлу. Што се тиче Грбља, Савјет је препоручио своме комесару да понуди на име годишњег закупа 700 дуката годишње, онолико колико султан добија од Грбља. Дакле, Венеција је укупно нудила 1700 дуката годишње за закуп „да би солане и Грбаљ остали слободни нашој Сињорији и да господин султан не шаље више свога човјека на которску пијацу“.

Даље се у инструкцијама наводи, уколико Турци не би били задовољни понућеним закупом, да опуномоћеник понуди више.⁸⁰ У Венецији су били дубоко увјерени да ће Турци пристасти да даду под закуп: Грбаљ, солане и дацију испред Котора. О овој млетачкој понуди могла је само ријешити Порта, а не скадарски санџак-бег.

Турци нијесу хтјели ни да чују да Грбаљ и солане даду Млечанима под закуп, док је за дацију испред Котора Ферис-бег обећао да ће писати Порти да се дација уступи Которанима у закуп. У очекивању одговора са Порте, Ферис-бег је уступио дацију Млечанима у закуп за два мјесеца. Скадарски санџак-бег наредио је војводи Алекси из Црне Горе да узме од Млечана на име закупа дације за два мјесеца 1000 аспри.⁸¹ Према томе, приход од дација испред Котора износио је 6000 аспри годишње.

Због значаја солана Турци су поставили посебног војводу у Грбаљ, који је и даље остао саставни дио турске административне области Црна Гора. Турски војвода у Грбљу наплаћивао је таксу и од млетачких трговаца за транзит преко његовог војводилука, што су Млечани сматрали незаконитим.⁸²

Тако је пропао сваки млетачки покушај да се на било који начин докопају Грбља и солана. Понудом да Грбаљ и солане добију у закуп, Млечани су се одрекли својих права на Грбаљ, која су у почетку тако разметљиво истицали.

Пада у очи да о Црној Гори у вријеме млетачко-турског разграничења има врло мало података. Млечани нијесу ни покушали да макар истакну право на Црну Гору, као што је то био случај са Грбљем. Иначе, Црногорци су били незадовољни Турцима од самог пада под њихову власт. Незадовољство је постепено прерасло у отворену буну. Турци су морали да ангажују велике снаге да угуше ову побуну. У лето 1505. санџак-бег Насим марширао је према Црној Гори „са 6000 људи и изненада напао онај народ, не-

⁸⁰ A. S. V. Sen. secr. R. 39, 8. новембра 1503. Al secretario nostro apud magnificentium sancachum Scutari.

⁸¹ Sanuto, I Diarii, том V, с. 612—613.

⁸² Исто, 612—613, 881.

послушан његовом господару. Заробио је 500 душа, многе убио и починио је необично велика звјерства⁸³. Тако је у крви угушена ова прва побуна Црногораца последије пада под турску власт.

* * *

Из изнијетих података јасно се види да Турци с муком успостављају своју власт на територији Старе Црне Горе. Ниједан дио српског народа није пружио толики отпор успостављању турске власти колико Црногорци. Центар тога отпора је сјеверозападни и западни дио Старе Црне Горе према млетачким посједима на данашњем Црногорском приморју. Тај жестоки отпор Турцима, тога дијела Старе Црне Горе, може се једино тумачити снажењем племенског друштва које даје отпор свему што долази са стране. Истина, то племенско друштво у Црној Гори (катунска нахија) крајем XV и почетком XVI вијека није идентично са каснијом племенском организацијом у том дијелу Старе Црне Горе у XVIII и XIX вијеку.

Као што видимо, Црногорци још нијесу ни почели поштено да плаћају харач Турцима, а већ су покушали да се отргну испод турске власти. Никада касније Црногорци нијесу толико молили Млечане да их приме под своју власт колико у вријеме млетачко-турског рата 1499—1502. године. Ако су Црногорци (сјеверозападни и западни дио Старе Црне Горе), у току овога рата показивали толико спремности да се потчине Венецији, Млечани су се у почетку држали резервисано према тим црногорским понудама. Касније, Млечани прихватају Црну Гору, али тиме се ситуација ништа не мијења. Венеција није имала снаге ни да се брани од Турске, а камоли да помаже ослободилачку борбу Црногораца против Турака. Колико су остали дијелови Старе Црне Горе учествовали у отпору против Турака, није нам познато. Такође се не може са сигурношћу утврдити да ли су Црногорци постављали услове за примање млетачке власти. На основу расположиве грађе, прије би се могло закључити да Црногорци нијесу постављали Млечанима никакве услове за примање њихове власти, бар не са становишта неке унутрашње црногорске самоуправе.

На основу изнијетих података може се донекле одредити положај Црне Горе према Турцима. Црногорци су плаћали харач и друге дажбине.⁸⁴ Затим су имали обавезу да раде на соланама у Грбљу. На крају, народ Црне Горе имао је обавезу ратовања за рачун Турака, и то, изгледа, не само на границама Црне Горе. Из једног документа из 1514. сазнајемо да је санџак-бег прије доласка Скендер-бега Црнојевића на управу Црне Горе покупио ратнике Црногорце и одвео их са собом.⁸⁵ У вријеме овога рата Црногорицу су заједно са Турцима учествовали у нападу на Бар. Обавеза ратовања за рачун Турака важила је за сву Стару Црну Гору.

⁸³ Sanuto, I Diarii, том VI, с. 190.

⁸⁴ Б. Ђурђев, н. д., с. 31—32.

⁸⁵ Ј. Томић, н. д. с. 55, у нап. 226.

Према томе, цијело становништво турске административне области Црна Гора или касније Старе Црне Горе, одмах после пада под турску власт, имало је статус крајишника. Да ли су Црногорци већ почетком XVI вијека били мартолози, за то нема директних доказа. Да су имали обавезу ратовања за рачун Турака, то је ван сваке сумње. Према томе, Црногорци као крајишници, према млетачким посједима на данашњем Црногорском приморју, могли су од самог потпадања под турску власт имати извјесне привилегије. Истина, у дефтеру из 1521. нема никаквог помена о некаквим посебним правима Црногораца почетком XVI вијека.

G. Stanojević:

LE MONTÉNÉGR0 ET LE LITTORAL MONTÉNÉGRIN PENDANT LA GUERRE TURCO-VÉNITIENNE EN 1499—1502.

R É S U M É

Le Monténégro a été le dernier État serbe tombé sous la domination turque. Depuis 1481 le Monténégro gouverné par Crnojević devient le vassal turc. Tel état subsista jusqu'en 1496 quand le Monténégro cessa d'être un pays vassal. Le dernier vassal turc Đurađ Crnojević s'était enfui à Venise d'où était sa femme. Vers la fin de 1498 le Monténégro a été annexé au sandžakat de Scuttari. Ainsi s'évanouit le dernier vestige de liberté du Monténégro.

L'année suivante a commencé la guerre entre Venise et la Turquie. Quand la guerre a éclaté les Vénitiens s'évertuèrent d'attirer à eux la population limitrophe sous la domination turque vers la Dalmatie et les Bouches de Cattaro. De tous les peuples voisins les Monténégrins ont montré dans cette guerre le plus d'intérêt en demandant plusieurs fois d'être mis sous la protection de Venise. Les Monténégrins ont reconnu l'autorité vénitienne au cours de cette guerre que le Conseil de Dix avait officiellement confirmée au mois de mai 1501. C'était la première collaboration belliqueuse et politique de Venise avec le Monténégro après la perte de l'indépendance ce qui se poursuivra avec succès, grands ou moindres, durant deux siècles. Venise, pendant cette guerre, n'a pas eu assez de forces pour faire entrer nos peuples limitrophes, situés envers la Dalmatie et les Bouches de Cattaro, dans une lutte plus active contre les Turcs.

La guerre fut terminée sans succès pour Venise. Après la guerre on a tracé la frontière sur l' actuel Littoral Monténégro. Les Vénitiens s' efforcèrent d' obtenir Grbalj qui avait une grande importance pour Venise à cause de ses salinages, mais ils n'y reussirent pas. Grbalj a été la partie constitutive du Monténégro et il est resté sous la domination turque. Ainsi fut terminé sans succès cette première tentative de collaboration de Venise et du Monténégro. Bien que le Monténégro fût sous la domination turque, les Turcs ne l' ont jamais pu transtormer en une base de guerre envers les possessions vénitiennes. De fait le Monténégro a été la barrière des possessions vénitiennes aux Bouches de Cattaro.